

Л.В. КУЗЬМЕНКО, канд. техн. наук, доц., НТУ «ХПІ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

У статті на основі системного підходу охарактеризовані складові агропромислового комплексу (АПК) як однієї з основних підсистем економіки країни: виробництво, переробка сільськогосподарської продукції, їх матеріально-технічне забезпечення. Здійснено аналіз причинно-наслідкових зв'язків між проведеними реформами і станом складових АПК. Виявлено та систематизовано актуальні проблеми подальшого розвитку АПК.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, виробнича й переробна сфери, сфера матеріально-технічного забезпечення, комплексне ведення господарства.

Вступ. Агропромисловий комплекс (АПК) являється однією з основних складових вітчизняної економіки, роль якої в становленні держави Україна постійно зростає. Разом з тим порівняльний аналіз показників АПК,

© Л.В. Кузьменко, 2014

приведених в [1] за період з 1990 по 2014 роки, свідчить про те, що агропромисловий комплекс, як і вся економіка країни, знаходиться в досить складному стані.

Аналіз останніх досліджень та літератури

Питанням реформування агропромислового комплексу України присвячена велика множина робіт ряду відомих вчених та фахівців, в тому числі таких як: А. Гальчинський, П. Гайдуцький, П. Саблук, В. Месель-Веселук, М. Малік та інші. Але в їхніх роботах немає пояснень, чому в результаті здійснення реформ економічний стан країни та її складової – АПК досягнув кризового, соціальні протиріччя та екологічні проблеми загострилися до критичних, село зазнало більших втрат ніж під час війни чи голодомору.

До іншого ряду можна віднести роботи, наприклад [2,3], в яких проблеми АПК розглядаються без врахування причинно-наслідкових зв'язків між реформами та їх результатами, а просто як даний факт. Так в роботі [2] проблеми АПК розглядають як наслідок переходу до дрібнотоварного виробництва, а шляхом їх вирішення вважають «подальший розвиток інтегрованих об'єднань із замкнутим циклом виробництва – від вирощування, зберігання та переробки сировини до виробництва та реалізації готової продукції, що дозволяє отримати економію витрат та раціонально управляти фінансовими, ресурсними та інформаційними потоками». Цілком слушна думка, особливо, якщо не аналізувати причини появи дрібнотоварного виробництва, не враховувати хто контролює, куди направлені та яка користь від цих потоків країни.

В роботі [3] порушується багато питань пов'язаних з розвитком АПК. Але їх аналізу бракує системності, а тому висновки часом носять поверхневий характер.

Детальний опис процесу реформування АПК та його наслідків приведено в роботі [4].

Мета статті. Метою дослідження є виявлення актуальних проблем розвитку АПК, від вирішення яких багато в чому залежить продовольча безпека населення, екологічна безпека навколишнього середовища та соціальна напруженість в країні.

Матеріали досліджень.

Відомо, що агропромисловий комплекс (АПК) поєднує виробництво й переробку сільськогосподарської продукції та їх матеріально-технічне забезпечення. У відповідності з цим розрізняють три функціональні сфери галузей АПК: забезпечувальну, виробничу та переробну. Перша – забезпечує знаряддями праці виробничу та переробну сфери і включає: машинобудування (тракторне, сільськогосподарське та для харчової промисловості); агрохімію (мінеральні добрива, мікробіологічні препарати та засоби захисту рослин); комбікормову промисловість; систему матеріально-технічного обслуговування сільського господарства; меліоративне і сільське будівництво. Виробнича сфера включає: рослинництво, тваринництво, рибальство, бджільництво тощо. Третя сфера – харчова промисловість та вся інфраструктура (транспортне, складське, холодильне господарство, підприємства торгівлі та суспільного харчування), що забезпечує переробку сільгосппродукції та доведення кінцевого продукту до споживача. Часто всю вищевказану інфраструктуру виділяють в окрему, четверту сферу.

З точки зору масштабів підприємств АПК, рівня їх технічного та фінансового забезпечення й обслуговування станом на 2011 рік розрізняли три сектори: особисті селянські господарства (використовують 28,9% усіх посівних площ); сектор МСВ (малі та середні виробники), який використовує 38,8% посівних площ в Україні та сектор агрохолдингів (господарств розміром від десятків до сотень тисяч гектарів), який використовує близько 32,3% усіх посівних площ [5].

Перша сфера є визначальною, оскільки забезпечує технічний рівень та потенціал всього АПК. На сьогоднішній день ця сфера (окрім агрохімії – виробництво мінеральних добрив та засобів захисту рослин) в своїй більшості планомірно зруйнована або знаходиться на стадії завершення життєвого циклу в результаті проведення «реформ», починаючи з середини 90-х років минулого століття. Але сказане більше стосується селянських господарств та господарств сектору МСВ, які використовують поки що більшість орної землі.

Згідно з [6] за часів СРСР українське сільськогосподарське машинобудування представляло собою комплекс з майже ста заводів, що виготовляли трактори, комбайни, сільгоспмашини та обладнання для виробництва кормів і ведення тваринництва. На сьогодні (див. таблицю) він фактично припинив своє існування.

Таблиця - Динаміка виробництва сільськогосподарських машин в Україні, шт. (за період 1990-2011 роки) [6]

Види продукції	1990	1995	2003	2011
Трактори	106210	10386	4556	6355
Плуги тракторні	89158	1522		5245
Сівалки тракторні	57066	1453		4900
Машини для внесення добрив	13850	148	800	885
Культиватори тракторні	13354	1831		7900
Дошувальні машини	6392	12		
Обприскувачі тракторні	28370	1025		
Жнивarki рядкові	58830	1043		
Комбайни зернозбиральні	5452	138	101	399
Машини бурякозбиральні	8600	362	398	
Комбайни кормозбиральні	9563	316		

Що стосується великих сільгоспідприємств та агрохолдингів, то вони переважно є власністю олігархів та фінансово-промислових груп і питання технічного забезпечення та обслуговування в них поставлені на широку капіталістичну основу. Проблема полягає в тому що гігантські підприємства цього сектору стоять осторонь від державних інтересів, сприяють зубожінню й зникненню сіл, знищенню родючості земель, загостренню екологічних та соціальних проблем, зростанню ризиків нестабільності та соціальної напруженості.

Таким чином, комплекс вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, фактично, втрачено в результаті проведення реформ. Важко переоцінити наслідки такої події:

а) це сотні тисяч втрачених робочих місць працівниками галузі сільськогосподарського машинобудування, сотні тисяч знедолених робітників та їх сімей приречених на жалюгідне виживання в умовах безробіття, без чіткої перспективи та надії на покращення свого існування;

б) це десятки міст-супутників зниклих підприємств, з їх згасаючою інфраструктурою та загостренням соціальних проблем;

в) це приреченість на розорення та зникнення сектору малих та середніх виробників, продукція яких не зможе довго конкурувати по собівартості з продукцією агрохолдингів та країн ЄС через відсутність сучасної матеріально-технічної бази, що визначає рівень технології та витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

Проблематичність перспективи відродження вітчизняного комплексу сільгоспмашинобудування тільки підвищує ймовірність продовження вищезгаданого сценарію «реформ».

Вирішення завдання відродження потребує надзвичайних зусиль в напрямках: політичної волі та обґрунтованих системних дій з боку керівництва країною, мобілізації ресурсів, творчої ініціативи та ентузіазму народних мас тощо. Завдання по своїм масштабам та складнощам подібні завданням періоду індустріалізації 30-х років минулого століття. Крім цього слід враховувати

загострення конкурентної боротьби на ринку сільськогосподарської техніки як наслідок процесу глобалізації. А це в свою чергу вимагає забезпечення конкурентоспроможності відроджуваного вітчизняного комплексу.

Набагато простішим є матеріально-технічне забезпечення АПК шляхом імпорту зарубіжної сільгосптехніки та технологій. При цьому не потрібно ніяких надзвичайних зусиль щодо відродження вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, забезпечення його конкурентоспроможності тощо.

Така ситуація є закономірним наслідком проведення «реформ» на виконання Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 03.12.99 № 1529), коли колективні господарства як суб'єкти колективної власності були ліквідовані. Колективна власність – замінена приватною, яка включає власність фізичних осіб та недержавних юридичних осіб. Створювана приватна власність поділяється на два типи [7]: *трудова приватну власність*, за якої власник є одночасно трудівником, наймана праця не застосовується; *капіталістичну приватну власність*, засновану на системі найманої праці.

Господарства трудової приватної власності та значна частина господарств сектору МСВ не мають коштів для придбання нової сільгосптехніки, а досить великі підприємства та холдинги – використовують імпортну техніку. Отже, в процесі проведення реформ автоматично знищується вітчизняний комплекс сільгоспмашинобудування як такий, що лишився ринку споживача – господарств колективної та державної власності (колгоспів та радгоспів). Тим самим створюється основа для подальшої ліквідації господарств сектору МСВ та зростання холдингів.

Про успіхи «реформи» у виробничій сфері АПК говорять такі факти. Згідно [1] середньорічний валовий збір зерна в Україні на 1990 рік складав 50-52 млн. т. При цьому 28-30 млн. т. йшло на забезпечення кормової бази тваринництва, а 10-12 мільйонів йшло на виробництво макаронно-круп'яних, кондитерських та хлібобулочних виробів. Сьогодні структура споживання зерна радикально змінилася. При середньорічному валовому зборі зерна 40-45 млн. т., понад 30 млн. т. експортується, а на внутрішньому ринку споживання скоротилося майже в чотири рази і не перевищує 11 млн. т. Пояснюється це тим, що майже в півтора рази скоротилося споживання хліба та макаронно-круп'яних виробів через збідніння населення. Ще в більшій мірі скоротилося використання зерна для потреб тваринництва. На сьогодні стадо великої рогатої худоби (ВРХ) скоротилося майже в шість разів та становить близько 4,5 млн. голів.

Виробництво м'яса в 1990 році становило 3,099 млн. т., а в 2011 році – 1,213 млн. т. Через це споживання м'яса на душу населення на сьогодні по офіційним даним скоротилося більш ніж в два рази в порівнянні з 1990 роком. І це при тому, що значна його частина імпортується, а не виробляється в країні. Крім того, доля яловичини значно зменшилася за рахунок м'яса птиці.

Більш ніж у вісім разів скоротилося виробництво молока. У 1990 році його обсяг становив 18,634 млн. т., а в 2011 році – близько 2,2 млн. т.

Підведемо підсумки результатів «реформ» у сфері виробництва.

Загальний обсяг продукції АПК на 2011 рік не досяг рівня 1990 року. Тільки по виробництву зерна він наблизився до рівня 80-90%, а по всім іншим показникам (окрім виробництва соняшника та продуктів його переробки) виробництво знизилося в 2-10 разів в залежності від виду продукції.

При цьому значно змінилася структура виробництва. Продукція АПК орієнтована, головним чином, на зовнішній ринок – експорт зерна (переважно фуражного для потреб тваринництва), соняшнику та рапсу. Відмітимо, що експортується сировина (зерно), а завозиться готова продукція – м'ясо. Це характеризує Україну як відсталу, малорозвинену країну, яка бездумно експлуатує дане богом багатство – земельні угіддя, по-варварськи знищуючи їх родючість.

Відсутність у переважній більшості підприємств виробничої сфери АПК тваринництва позбавляє сільгоспугіддя основної бази родючості – органічних добрив. А надмірне використання мінеральних добрив при цьому не тільки не відновлює якості ґрунту, але й загострює проблему забруднення навколишнього середовища, передаючи її в спадковість наступним поколінням.

Переважна більшість підприємств третьої сфери входить до складу холдингів, які з однієї сторони забирають за безцінь у селянських господарств молоко, м'ясо та іншу сировину на переробку, а з іншої – через створену мережу супермаркетів реалізують продукцію переробки населенню за монопольними цінами. По цій же причині господарства сектору МСВ вимушені за низькими цінам віддавати свій врожай зернових холдингам та зернотрейдерам.

Висновки. Первопричиною виникнення цілого ряду проблем АПК є необґрунтована, незаконна ліквідація колективних сільськогосподарських підприємств, заміна колективної власності приватною. В результаті розпаювання земель та майна колгоспів і радгоспів були ліквідовані великі підприємства товарного виробництва сільськогосподарської продукції як основні платоспроможні споживачі сільськогосподарської техніки. Позбавлене ринку збуту зникло українське сільськогосподарське машинобудування. З'явилися три нові сектори виробничої сфери АПК: особисті селянські господарства, сектор МСВ та холдинги.

Перші два сектори маючи недостатню матеріальну базу, є неконкурентоспроможними по відношенню до холдингів та сільгоспідприємств ЄС, а тому постійно схильні до ризиків банкрутства та поглинання їх холдингами. Втої же час саме ці сектори відіграють основну роль в забезпеченні продовольчої безпеки населення країни, збереженні села від остаточного зубожіння та вимирання.

Зростання панівної ролі холдингів в АПК обумовлює ряд негативних наслідків:

1. Переорієнтація АПК на зовнішній ринок, ігнорування державних інтересів та завдання забезпечення продовольчої безпеки населення;
2. Ігнорування правил сівозміни, варварське використання сільськогосподарських угідь з метою бистрого одержання надприбутків веде до

втрати родючості ґрунтів, що катастрофічно позначиться на продовольчій безпеці, здоров'ї населення, стані навколишнього середовища в недалекому майбутньому;

3. Надмірне використання мінеральних та відсутність органічних добрив загострює проблему забруднення навколишнього середовища;

4. Відсутність у переважній більшості господарств тваринництва призводить не тільки до порушення балансу продовольчої бази населення (скорочення частки м'ясо-молочної продукції, постійне зростання її цін), а й до втрати матеріальної бази відтворення для цілого ряду галузей легкої промисловості України: шкіряної, взуттєвої, текстильної, швейної тощо.

5. Відсутність соціальної відповідальності у переважній більшості агрохолдингів веде до загострення соціальної напруги та ризиків втрати державності.

Список літератури: 1. Сельское хозяйство УССР и Украины. Posted by admin on 12 октября 2012 in АПК, Публикации. – Режим доступу: <http://zet.in.uazakonoproektapkselskoe-zoxyzajstvo-ussr-i-ukrainy>. – Дата звертання : 16 грудня 2014. 2. Н. Скопенко. Агропромисловий сектор: сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку Н. СкопенкоЕкономічний аналіз. – 2011. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 179-183. 3. Черевик Н.В., Вітченко М.В., Титаренко А.О. Проблеми та перспективи розвитку АПК Черевик Н.В. та ін. Вісник ЖДТУ. Сер. Економічні науки – 2008. – №4(46). – С. 235-245. 4. Клюй В.С. Як знищується агропромисловий комплекс України. – Дніпропетровськ : Ліра, 2012. – 40 с. 5. Аналітичний огляд агропромислового стану агрокредитування малих і середніх сільськогосподарських виробників. Posted by admin on 12 марта 2013 in АПК, Финансы. – Режим доступу: [http://zet.in.uazakonoproektapkanalitichnij-oglyad-potochnogo-stanu-agrokredituvannya-malix-i-serednix-silskogopodarskix-pidpriemstv](http://zet.in.uazakonoproektapkanalitichnij-oglyad-potochnogo-stanu-agrokredituvannya-malix-i-serednix-silskogopodarskix-virobnikiv-kredituvannya-silskogopodarskix-pidpriemstv). – Дата звертання : 14 грудня 2014. 6. Сельскохозяйственное машиностроение Украины. Posted by admin on 16 января 2013 in АПК. – Режим доступу: <http://zet.in.uazakonoproektapkselsohozajstvennoe-mashinostroenie-ukrainy>. – Дата звертання : 14 грудня 2014. 7. Право власності на землю. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>. – Дата звертання : 14 грудня 2014.

Bibliography (transliterated): 1. *Sel'skoe hozjajstvo USSR i Ukrainy*. Posted by admin on 12 oktjabrja 2012 in APK, Publikacii. – Rezhim dostupu: <http://zet.in.uazakonoproektapkselskoe-zoxyzajstvo-ussr-i-ukrainy>. – Data zvertannja : 16 grudnja 2014. 2. N. Skopenko. *Agropromislovij sektor: suchasnij stan, tendencii ta perspektivi rozvitku* N. SkopenkoEkonomicnij analiz. – 2011. – Vip. 8. – Ch. 1. – P. 179-183. 3. Cherevik N.V., Vitchenko M.V., Titarenko A.O. *Problemi ta perspektivi rozvitku APK* Cherevik N.V. ta in. *Visnik ZhDTU*. Ser. *Ekonomiczni nauki* – 2008. – №4(46). – P. 235-245. 4. Kluj V.S. *Jak znishhuet'sja agropromislovij kompleks Ukraini*. – Dnipropetrovsk : Lira, 2012. – 40 p. 5. *Analitichnij oglyad potocnogo stanu agrokredituvannja malih i serednih sil'skogopodars'kih virobnikiv*. Posted by admin on 12 marta 2013 in APK, Finansy. – Rezhim dostupu: <http://zet.in.uazakonoproektapkanalitichnij-oglyad-potochnogo-stanu-agrokredituvannya-malix-i-serednix-silskogopodarskix-virobnikiv-kredituvannya-silskogopodarskix-pidpriemstv>. – Data zvertannja : 14 grudnja 2014. 6. *Sel'skohozjajstvennoe mashinostroenie Ukrainy*. Posted by admin on 16 janvarja 2013 in APK. – Rezhim dostupu: <http://zet.in.uazakonoproektapkselsohozajstvennoe-mashinostroenie-ukrainy>. – Data zvertannja : 14 grudnja 2014. 7. *Pravo vlasnosti na zemlju*. – Rezhim dostupu: <http://uk.wikipedia.org/wiki>. – Data zvertannja : 14 grudnja 2014.

Надійшла (received) 14.11.2014